

HEINRICH BÖLL'ÜN "PALYAÇO" ADLI ESERİNDE YABANCILAŞMA OLGUSU

 Merve KARABULUT^a

Özet

Savaş sonrası Alman Edebiyatı'nın öncülerinden olan Heinrich Böll eserlerinde savaş sonrasında Almanya'nın içinde bulunduğu bunalımı kaleme alır. Birçok yazarın dokunmaktan çekindiği noktaları hiç tereddüt etmeden eserlerinde eleştirir. Ele aldığımız "Palyaço" adlı romanda da toplum tarafından dışlanmış ve maskesinin ardına gizlenmiş bir palyaço aracılığıyla toplumun tüm bağnazlıklarını görme fırsatı buluruz. Romanda II. Dünya Savaşı sonrasında topluma yabancılaşan karakterin sevgilisiyle yaşadığı romantizm ve mezhep çatışmaları işleniyor gibi gözüксе de aslında kendilerini dindar olarak nitelendiren kişilerin çarpık ahlak anlayışları ortaya konur. Bir palyaçonun hayatı üzerinden okur birçok konuda düşünmeye (O dönemdeki Alman toplumu, savaş, toplumun kendini yeniden inşa etme süreci, din vs.) sevk edilir. Okur ilk bakışta yerle bir edilen olguların, derinlerine indiği zaman asıl eleştirinin bunlara yapılmadığını bu romanla net bir biçimde görme fırsatı yakalar. Böll bu romanda, rüzgâr nereden eserse oraya yönelenleri, savaş öncesinde barışçıl olmayan Naziler'in savaş sonrasında barışçıl insanlara dönüşmelerini, siyasi ve dini ideolojileri ve burjuva ahlak anlayışını ironik bir biçimde irdeler. Bu çalışmada Böll'ün "Palyaço" adlı romanı yabancılaşma olgusu ekseninde ele alınacaktır. Bu romanda yabancılaşma olgusunun ele alınış tarzı, kahramanların bu olgu karşısındaki tutumları ve bunların sonuçları eserden hareketle verilen örnekler aracılığıyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Alman kültürü ile büyüüp yetişen Böll yaşadıklarını ve maruz kaldıklarını (savaş, göç, geçim sıkıntısı, zorluk vb.) eserlerinde işler. Dolayısıyla ele alınan bu eserin de Böll'ün hayatından kesitler sunduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Alman Edebiyatı, Heinrich Böll, Yabancılaşma, Palyaço

THE CASE OF ALIENATION IN HEINRICH BÖLL'S "CLOWN"

Abstract

Heinrich Böll, one of the pioneers of post-war German literature, writes about the depression in Germany after the war in his works. He criticizes the points that many writers hesitate to touch in his works without hesitation. In the novel "Clown", we have the opportunity to see all the bigotry of the society through a clown who is ostracized by the society and hidden behind his mask. In the novel II. Although the romance and sectarian conflicts of the character, who became estranged from the society after World War II, seem to be dealt with, in fact, the distorted moral understanding of people who describe themselves as religious is revealed. Through the life of a clown, the reader is prompted to think about many issues (German society at that time,

^a Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, merve.karabulut@atauni.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 07.02.2022, Makale Kabul Tarihi: 25.02.2022

war, the process of rebuilding society, religion, etc.). With this novel, the reader gets the opportunity to see clearly that the main criticism is not made on the facts that were destroyed at first glance, when he delves into them. In this novel, Böll ironically examines those who go wherever the wind blows, the transformation of Nazis who were not peaceful before the war into peaceful people after the war, political and religious ideologies and bourgeois morality. In this study, Heinrich Böll's novel "The Clown" will be discussed in the axis of alienation. In this novel, the way in which the phenomenon of alienation is handled, the attitudes of the heroes towards this phenomenon and their results will be tried to be revealed through the examples given from the work. Heinrich Böll, who grew up with the German culture, processes his experiences and exposures (war, migration, financial difficulties, hardship, etc.) in his works.

Keywords: German Literature, Heinrich Böll, Alienation, Clown

Giriş

21 Aralık 1917 tarihinde Köln'de dünyaya gelen Heinrich Böll, Alman Edebiyatının en önemli ve en tanınmış yazarlarından birisidir. Nobel edebiyat ödüllü yazar "Alman edebiyatında Goethe'den sonra dünyaca tanınmış yazarlardan" (Yazar, 2011, s. 28) biri olarak atfedilir. Çocukken bizzat savaşa tanık olur, savaşın öncesinde ve sonrasında yaşanan sıkıntılar ve şahit olduğu olaylar hayatı boyunca onu olumsuz etkiler. Bu durum onun sanat hayatında tüm bu tanık olduklarını ve yaşananları eleştirel bir üslupla ele almasına ve Alman Edebiyatına önemli eserler kazandırmasına neden olur.

Savaş dönemi yazarlarından biri olan Böll'ün yetişme çağı toplum üzerinde yıkıcı etkiler bırakan 1929 tarihindeki Dünya Ekonomik Krizine denk gelir. İnsanların sefalet içerisinde yaşadığı bu dönemde Böll de ailesiyle birlikte yoksulluk çeker. Böylece ergenlik döneminde karşılaştığı ilk acının yoksulluk olduğunu söylemek mümkündür. Karşılaştığı ikinci acı ise onu derinden etkileyen ve yazarlık hayatı boyunca kaleme aldığı İkinci Dünya Savaşının bıraktığı etkidir.

Ülkenin batısındaki ve doğusundaki cephelere savaşmak için gönderilen Böll'ün üniversite hayali bu yüzden yarıda kalır. Bundan dolayı savaştan ve üzerine geçirilen formadan nefret eden Böll, bunu eserlerinde işler. 1943 yılında Rusya'ya savaşmak için tren ile gönderileceğini öğrendiğinde, ölüme gittiğinden emin olur. Ancak trenin bombalanmasıyla yolculuğu yarıda kalır. Kendisi için bir umut ışığı olan bu durumu kullanan Böll, ilaçlar alarak hasta görünmek için elinden geleni yapar. Savaşa katılmamak ve cepheye yer almamak için sahte belgeler dahi hazırlar (Hoffmann, 1965, s. 27).

Alman yazarlar içerisinde dünyaca ün yapmış ve dönemin en fazla okunan yazarı olan Böll (Kırmızı, 2017, s. 114) sayısız ödüle layık görülür (Yazar, 2011, s. 31). Eserleri farklı dillere çevrilir ve evrensel bir yazar olarak nitelendirilir. Eserlerinde sadece kendi ülkesinin problemlerine değinmez. Evrensel problemlere de değindiği görülen yazar, hayatını bir ideoloji çevresinde şekillendirmez ve hiçbir partinin üyesi olmaz. Bunu da Nobel Edebiyat Ödülünü alırken sarf ettiği cümlelerle dile getirir; "Hiç kimsenin düzenlemesine ya da uzatmasına gerek olmayan tek geçerli pasaportum, yazdığım dildir" (Aytaç, 1995, s. 25).

İkinci Dünya Savaşını bizzat yaşayan yazarın, eserlerinde genellikle bu savaşın yıkıcı etkilerini ve savaşın insanlar üzerinde bıraktıklarını konu edindiği görülür. Psikolojik ve sosyolojik durumları işleyen yazar, çeşitli teknikler (özellikle geriye dönüş tekniğine ve iç konuşma tekniğine başvurur) kullanır. Yaşanan olayları roman karakterlerinin ağzından çok yönlü bir biçimde ele alarak aktarır. Eserlerinde özellikle o dönemin ideoloji kurbanlarını ve ideolojinin sebep olduğu insanlık trajedisini canlandıran Böll (Aytaç, 1995, s. 243) alaycı ve eleştirel bir üslup takınır. Bu yüzden birçok kesim tarafından ağır eleştirilere maruz kalır. Yine de savaş sonrasında yaşanan tüm olayların (açlık, ahlak yoksunluğundan ötürü yozlaşma ve sapkınlık, yalnızlık, yabancılaşma) en büyük nedeni olarak savaşı göstermekten geri durmaz.

Böll yaşadıklarını ve maruz kaldıklarını eserlerinde kaleme alarak, hayatından kesitler sunar. Bu çalışmada eserden hareketle Böll'ün "Palyaço" adlı romanı yabancılaşma olgusu ekseninde ele alınmaktadır. Önce yabancılaşma olgusunun ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı konusunda bilgi aktarılmakta, ardından bu romanda yabancılaşma olgusunun ele alınış tarzı, kahramanların bu olgu karşısındaki tutumları ve bunların sonuçları eserden hareketle verilen örnekler aracılığıyla ortaya konmaktadır.

Yabancılaşma Olgusu

Yabancılaşma olgusunu kaynaklara göre ilk kez kullanan (felsefi bir terim olarak) kişi Hegel'dir (Timuçin, 1992, s. 16). Felsefi bir yaklaşım ile yabancılaşma olgusuna yorum getiren Hegel, fiziki ve ruhi varlığı arasındaki mesafe (Erkal, 2016, s. 297) olarak yabancılaşmayı açıklar. Birey, fizik ve ruh arasındaki çatışma ve uyumsuzluk sonucunda, başta içinde bulunduğu çevreye ardından kendisine yabancılaşır. Hegel'e göre yabancılaşma, bireydeki ruh ile fizik arasındaki zıtlığın sonucunda meydana gelir. Yabancılaşmanın hastalıklı değil de doğal bir olay olduğunu savunan Hegel (Özbudun, Markus & Demirer, 2008, s. 18) evren var olduğu sürece yabancılaşma olgusunun da var olacağını ileri sürer.

Hemen hemen bütün disiplinlerde inceleme konusu olan yabancılaşma, edebiyat başta olmak üzere birçok alanda varlığını gösterir. Çok boyutlu bir kavram olarak literatürde yer alır (Darancık, 2020, s. 439). Tarihin hemen hemen her döneminde ortaya çıkan bu olgu, sanayileşme ve makineleşmeyle birlikte giderek belirginleşir ve çeşitli yöntemlerle tanımlanır. Günümüze dek birçok alan ile bağlantılı olduğundan, her alan kendine özgü yöntemlerle yabancılaşmanın kavramsal kullanımını ve boyutunu açıklamaya ve yorumlamaya girişir. Bu da yabancılaşma olgusunun çeşitli düşünür ve eleştirmen tarafından farklı tanımlarının yapılmasına neden olur. Yabancılaşmanın salt bir tanımı bulunmamakla birlikte, bireyin toplumdaki, çevresinden ve hatta kendisinden uzaklaşması, giderek kendi dâhil herkese ve her şeye yabancı olması olarak tanımlanabilir. Günümüz toplumunda, geleceğe dair beklentisini yitiren/beklentisi olmayan bireylerden oluşan bir tabaka meydana gelir. Bireyciliğin artmasıyla toplumda yabancılaşma ortaya çıkar (Nakiboğlu, 2020, s. 431). İçinde bulunduğumuz çağın en büyük problemlerinden biri her şeye karşı ilgisini ve inancını yitiren, diğer bireyler ile ilişki ve iletişim kurmaktan kaçınan, geleceğe dair bir beklentisi olmayan ve ötekileşen bireylerdir. Yabancılaşma kavramı bireyin varoluşsal anlamdaki bütünlüğüne başka bir deyişle diğer bireyler ile olan ilişkilerine, beklentilerine, değerlerine uzaklaşması anlamına gelir. Genel olarak özgün anlamı içinde yabancılaşma,

bir şeyi ya da kimseyi başka bir şeyden ya da kimseden uzaklaştıran, başka bir şeye ya da kimseye yabancı hale getiren eylem ya da gelişmedir (Cevizci, 2010, s. 1617).

Farklı dillerde farklı şekillerde dile getirilen yabancılaşmanın diğer dillerdeki kelime kökenine bakıldığında Fransızca 'aliénation', Almanca 'Entfremdung', Latince 'alienatio' İspanyolca 'alienado' İngilizce ise 'alienation' şeklinde olduğu görülür. Yazar ve eleştirmen Raymond Williams oldukça zor bir kelime olan yabancılaşmanın kelime kökeninin Latince'den geldiğini belirtir (aktaran Ünalı, 2011, s. 6). Latince "yabancılaşma-yabancılaştırma" anlamına gelen bu sözcüğün (Ernout & Meillet, 1951, s. 38-39) Türk dilindeki kökenine bakıldığında ise bu sözcüğün Farsçaya dayandığı gözlemlenir. Farsça kökenli boş, ıssız yer anlamına gelen ve "yaban" sözcüğünden türetilen bu sözcüğün etimolojik sözlüğe göre tam karşılığı "insan yaşamayan ıssız yer" dir (Eren, 1999, s. 437) Türkçede ıssızlık ile bağdaştırılan yabancılaşma bir anlamda yalnızlık ile benzerlik gösterir.

Toplumsal ve bilimsel alanda meydana gelen gelişmeler ile birlikte/modernizmle bireylerin gerçekler karşısında tedirgin oldukları, yaşadığı topluma ve kendisine yabancılaştıkları görülür. Gelişen dünyada yaşanan hızlı değişim ile birlikte meydana gelen olaylar toplumsal ve kültürel olarak toplum fertlerini etkiler. 18. ve 20. yüzyıllar arasında yaşanan sosyal değişiklikler ile (makineleşme, nüfus artışı, iletişimsizlik, bireylerin ekonomik anlamda sıkıntıya düşmesi, göç, sosyal statü) yabancılaşma olgusu kendisini net bir biçimde gösterir. Tüm bu yapıların farklılaşmasıyla insan da değişime uğrar ve kalıplaşmış düşüncelerin dışına çıkmaya başlar. İncil'in Avrupa'da eleştirilmesiyle birlikte din algısında sarsıntılar meydana gelir. Bu durum hem bireyin hem de toplumun yabancılaşmasına neden olur. Devrim niteliğindeki yenilikler toplumda var olan düzenin/yapının tamamen değişmesine neden olurken bireyin kendisiyle ve ait olduğu toplumla uyumunda da problemler ortaya çıkarır. Tüm bunların sonucunda birey mutsuzlaşır ve tatminsizleşir. Bireyde ön plana çıkan bu ruh halinin 20. yüzyılda belirgin hale gelmesini özellikle bu dönemde yaşananlara bağlayan Gündoğan, dünyada hiçbir dönemde 20. yüzyılda yaşandığı kadar büyük bunalımlar yaşanmadığını dile getirir (Gündoğan, 1997, s. 40). I. Ve II. Dünya Savaşlarına denk gelen bu dönemde insanoğlu toplumsal travmalar yaşayarak, olumsuz duygular ile tanışır ve iç dünyalarına kapanır. Dolayısıyla hem kendine hem de içinde bulunduğu topluma yabancılaşmış olur. Bu dönemde yaşanan bu duruma hem edebi eserlerde hem de bireylerin sosyal yaşantılarında tanık olmak mümkündür.

Birey, kendi var oluşunu sorgulamaya başladığı andan itibaren yabancılaşma kavramıyla karşı karşıyadır. Özellikle günümüzde bireylerin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi haline gelir. Özcan Sezer yabancılaşma kavramının düzenin bir kez daha alt üst edildiği çağımızda, artık gündelik dile yerleşen bir kavram olduğundan bahseder. Sezer kavramın, toplumun yabancılaşması, kültürün yabancılaşması, kuşaklar arası yabancılaşma, dinin yabancılaşması, siyasetin yabancılaşması, insanın kendine yabancılaşması ve daha birçok şekilde ifade edildiğini belirtir ve tüm bu yabancılaşma şekillerinin özellikle sanayi toplumuna geçişle birlikte ortaya çıktığından, 21. yüzyılda küreselleşme olgusuyla birlikte ise kendinden daha çok söz ettirdiğinden dem vurur (Sezer, 2001, s. 468)

Yabancılaşma olgusundan söz edilebilmesi için öncelikle insanlarda 'birey' kavramının oluşması gerekir. Birey olmayı başarabilen/bireyselleşme sürecini tamamlayan insanlar, yaşadığı çevrede var olan ya da var olacak olan olay ve durumları sorgulayarak tepkiler verir. Bu yetilere (eğitim, kültür, duygu

ve düşünce) sahip olan bireylerin verdiği tepkiler toplumun çeşitliliğiyle birlikte şekillenir. Bu çeşitliliğin içerisinde aynı olmayan ve farklılaşan birey, öteki olma hali durumunda toplumdaki koparılmak durumunda kalır ya da farklılaşır ve içinde bulunduğu topluma karşı yabancılaşır. Geçmişten günümüze dek çağın her döneminde yaşadığı ortamda var olmaya çalışan insan birçok anlamda yabancılaşma haline tanık olur. İlk olarak hükmettiğine inandığı doğa tarafından yenilgiye uğradığı zaman bunu yaşar. Bununla birlikte kendisine sığınacak bir liman olarak gördüğü toprak parçası üzerinde devletin siyasi figürlerine yabancılaşır ya da aynı devletin hukuk sistemine, ideallerine ve yönetim tarzına yabancılaşır. Zamanla sisteme ayak uyduramayarak, toplum ile çatışma yaşayan birey kendine döner ve sorgulama içerisine girer. En sonunda eylemlerinin tutarsızlığı ile ön planda olan birey kendine yabancılaşmış duruma gelir.

Kendine yabancılaşmada birey kendi kişiliğini unuttuğundan ya da benliğini yitirdiğinden bir kimlik arayışındadır. Kendini ifade edemeyen birey, toplumdaki uzaklaşır, kendini soyutlar ve kendine döner. Yabancılaşmış bir nesne haline bürünür. Süreç içerisinde öz benliğine soğuyan kişi, yaşamdan herhangi bir tat alamaz ve sosyal yapıya uyum zorluğu çeker.

İçinde bulunduğu toplumda da olaylara herkesten farklı şekilde tepkiler verdiği, olayları farklı şekilde yorumladığı ve farklı şekilde düşündüğü görülebilir. Bu onu farklılaştırır ve azınlık konumuna sokar. Azınlık kategorisine giren birey, davranış ve değerlere bakış açısında çeşitli farklılıklar göstererek toplumun diğer fertlerinden farklı sebeplerden dolayı ayrılır. İçinde bulunduğu toplumdaki kendini soyutlar. Toplumun diğer fertleriyle iletişimini ve ilişkisini keser. Kendine duvarlar ören birey, zamanla yalnızlaşır ve bir şeylerin eksik gittiğini düşünerek kendini büyük bir çıkmazın içinde bulur. Hayatından hiç zevk almayan ve toplumun yapısına uyum sağlamakta zorluk çeken birey kendine olan yabancılaşma durumuna sürüklenir (Şimşek, 2006, s. 575). Günümüzde de birey eksikliğini duyduğu ve kaybettiği şeyin ne olduğunu bilemediğinden, gittikçe içine düştüğü bu çıkmazdan ve kendi benliğinden daha da uzaklaşır (Baş, 2003, s. 321). Birey bu duruma gelene kadar belli bir süreç söz konusudur. Toplumda her türlü imkânı sahip olduğunun bilinciyle eksikliğini hissettiği şeyin peşinden gider sürekli bir arayış içindedir. Benliğini araştırma arzusuyla hayatı anlamlandırabilmek için sorgulayıcı bir tavır takınır. Herkesi ve her şeyi sorgulayan bireyin aradığı cevabı bulamaması kendine yabancılaşıyor olduğunun büyük bir göstergesidir denilebilir. Vehbi Bayhan'a göre kendine yabancılaşma hali, kişinin kendini işe daha çok verememesi, kendini işin içinde buldurumaması ve kendisine birçok düşünce nedeniyle yabancılaşmasıdır (Bayhan, 1997, s. 38). Bir nevi kendinden kopmuş olan birey içindeki güç ve yeteneğini bizzat kendisine yabancı olarak görür. Kendi gücünü bilmeden yaşamına bu şekilde devam eder.

Yabancılaşma olgusunu bireyin bizzat kendisini kendisine yabancı hissetme hali şeklinde açıklayan Erich Fromm, yabancılaşma durumunda bireyin, başta kendini bizzat yarattığı dünyanın merkezi olarak gördüğünü, kendini toplumdaki soyutlayarak yabancılaştığını belirtir. Bunun sonucunda birey toplum ve dış dünya ile artık ilişki içerisinde değildir. Hegel'in yabancılaşma kavramına ters düşen bir tutum takınan Fromm, yabancılaşma olgusunu bir kişilik hastalığı olarak nitelendirir. Bireylerin kendilerini dışlanmış ve yalnızlaşmış hissetmelerini, diğer insanlardan ve doğal yaşamlarından kopmalarını yabancılaşma ile bağdaştırarak, çağdaş bireyin yabancılaşmasının bizzat yaşadığı toplum ve toplumun ekonomik yapısıyla bağlantılı olduğunu ileri sürer. Ancak kapitalizmin etkin olduğu

toplumlarda sadece ekonomi alanında yabancılaşmanın olmadığını, insanların ilişkilerinde de bunun var olduğunu iddia eder. Kapitalizmin bireyi güçsüz ve önemsiz bir varlık gibi hissettirerek yalnızlaşmalarına yol açtığını dile getirir. Fromm'a göre kendisini önemsiz ve yalnız hisseden birey, toplum içerisinde diğer insanlarla iletişim kuramayarak hem topluma hem de kendisine yabancılaşır. Bu, oldukça yıkıcı bir durumdur. Fromm, bireyin içinde bulunduğu topluma ve kendisine yabancılaşmasının kişiliğin yitirilmesiyle ilintili olduğunu vurgulayarak yabancılaşma durumunu açıklar (Fromm, 1996, s. 105-106).

Yabancılaşma kavramına çağdaş bir yorum getiren Fromm, aynı zamanda modern yaşamın getirisi olan sanayileşmiş toplumdaki makineleşmiş bireylerin kendisine yabancılaştığını da dile getirir. Yabancılaşma olgusunun günümüz dünyasında her anlamda yayıldığını iddia ederek bu olgunun modern toplumda her yeri kapladığını ifade eder. Ona göre modern bir hale gelen toplumlarda makineleşme ve şehirleşme ile kapitalist sistemin daha da gün yüzüne çıkması, bireyleri korkak ve yabancı bir hale getirir. İçinde bulunan sistemin birer getirisi olarak birey, ürettikleri makineler karşısında çaresiz ve aciz hissederek, toplumsal oluşumlara katılım göstermekte sıkıntı yaşamaktadır. Böyle bir sistem içerisinde toplumda var olamayan insan içine kapanır ve korkak bir hale gelerek çözümün sadece tüketimde olduğunu düşünür. Kapitalizm ile birlikte bireyde şekillenen özgürlük kavramının kişiyi zamanla daha da yalnızlaştırdığı ve kişinin toplumdaki soyutlanmasına neden olduğu söylenebilir.

Kapitalist sistem ve yansımaları nedeniyle insanlar korkak ve yabancılaşmış bir hale gelir (Durkheim, 1992, s. 60). Dolayısıyla insan pasifliğe yönelir ve dünyada hiçbir şeyi aktif olarak yaşayamaz (Fromm, 2004, s. 66-67). Böylelikle bireyin yabancılaşmış pasif bir varlığa dönüşmesi daha çok kapitalist sistemin birer sonucu olarak değerlendirilebilir. Böyle bir sistemde kendisine yabancılaşan birey ne bir başkasıyla ne de kendisiyle temas halinde değildir. Fromm, bu durumun genellikle gerek din olgusunun baskın olduğu toplumlarda, gerek ise tüketimin ön planda olduğu toplumlarda meydana geldiğini belirtir.

Günümüzün en büyük problemlerinden biri olan yabancılaşma, yazarları da etkisi altına alır. Modern dünyada gerçeklik algısının değişmesine koşut olarak, kurmaca evrende de zaman algısı parçalanır, gerçek(lik) belirsizleşir, Aydınlanma'nın yarattığı birey(sellik) kurgusallaşır, ben(lik) ideali yok olur, nesne özneyi biçimlendiren konuma geçer" (Kızıler Emer, 2018, s. 167). Bu hali ile yabancılaşma kavramının etkileri salt olarak gerçek yaşam düzleminde değil aynı zamanda kurmaca evrende de yerini alır. Kadir Albayrak, özellikle farklı köklere sahip olan yazarların yarattıkları kurmaca dünyada yer alan figürlerin deneyimleri üzerinden kendi geçmişlerinde yer alan ikilemleri ve yabancılaşma sorununu irdelediklerinden dem vurur (Albayrak, 2018, s. 322). Kurguladıkları karakterleri yabancılaşma problemi ile kuşatan yazarlar, bir anlamda yabancılaşma problemine özellikle dikkat çekerler.

"Palyaço" Adlı Eserin İncelenmesi

1963 yılında Böll tarafından yayımlanan *Palyaço* adlı eserin temelinde bir aşk hikâyesi yer alsa da İkinci Dünya Savaşı Almanya'sının genel manzarası ortaya konur. Hans ile Marie adındaki iki gencin

başından geçen olaylar ele alınırken, savaş sonrasında Almanya'da Nazilerin durumuna yer verilir. Eserin başkahramanı Hans adında bir palyaçodur. Bir palyaçonun bakış açısından savaş sonrası değişen düzenin/dünyanın aktarılması söz konusudur. Varlıklı ve saygın bir aileye sahip olan Hans, buna aldırış etmeksizin toplumda kabulü oldukça güç olan bir mesleği (palyaçoluğu) seçer. Bu da onun hem toplumdaki hem de ailesi tarafından dışlanmasına sebep olur. Hans mesleğini icra ederken, toplumda anlam veremediği bazı olaylara farklı tepkiler verir ve dine olan yaklaşımı toplum tarafından ötekileştirilmesine neden olur. Böylece Hans toplumda yer edinemediğini ve içinde bulunduğu ortamda anlaşılmadığını düşünür. Bu da onun zamanla toplum içinde yabancılaşmasına neden olur. Hans'ın yaşadığı toplumda anlaşılmadığını, düşüncelerinden ve eylemlerinden ötürü dışlanacağını düşünmesi ve hatta dışlanması, iş ya da sevgili seçiminden ötürü sürekli yargılanması, onun toplumda yabancılaşmış, ötekileştirilmiş ve yalnızlaşmış bireye dönüşmesine sebep olur.

Hans'ı ayakta tutan tek şey sevgidir. İşine ve sevgilisine duyduğu sevgi sayesinde hayata tutunur. Hans'ın ve Marie'in birbirleriyle evlenmeden birlikte yaşamaları, toplum tarafından onaylanmamalarına ve onların aykırı insanlar olarak değerlendirilmelerine neden olur. Bu durum karşısında iki genç de yaşadığı kenti terk etmek zorunda kalır. Birbirlerinden oldukça farklı düşünce yapılarına sahip olan iki gencin tek ortak noktası aşktır. Katı bir Katolik olan Marie, katıldığı toplantılarda Hans ile olan ilişkisi yüzünden sürekli dışlanır, çünkü Hans onlara göre hem farklı hem de isyankârdır. Hans Katolik inancının katı kurallarını mantıklı bulmaz ve düşüncelerini özgürce dile getirmekten çekinmez. Zamanla içinde bulunduğu kesim tarafından baskı gören Marie, Hans ile girdiği tartışmalar sonucunda her şeyi geride bırakarak, çocukluk arkadaşı ve aynı zamanda dönemin Alman Katolik lideri olan Züpfner ile evlenir.

Hans'ın, bu terk ediliş ile hayata tutunduğu dal kırılmış olur. Hem ruhsal hem de fiziksel sorunlar ile karşılaşan Hans mesleğini dahi yapamayacak hale gelir. Sevgilisinin onu terk ederek, başka birine gitmesi Hans'ı içkiye yakınlaştırır ve Hans mesleğini özenle icra edemez.

İşine odaklanamayan kahraman defalarca hata yapar ve bu hatalardan birinde ayağını sakatlar. Hans'ın hayatındaki ikinci kırılma noktası bu sakatlıktır. Tamamen işsiz kalan ve sefil bir hayat sürmeye başlayan Hans, ailesinden ve yakın dostlarından maddi ve manevi yardım istemese de son çare olarak bunu da yapar. Ailesi ve yakın çevresiyle iletişime geçtiği süre zarfında herkes tarafından ötekileştirildiğini ve dışlandığını hisseder. Tamamen yabancılaşmış, farklılaşmış, toplum tarafından itilmiş bir karakterdir o. Yazar, kahramanın ailesi ve dostlarından yardım istediği zaman diliminde geriye dönüş tekniğini kullanarak kahramanı sık sık geçmişe götürür. Böylelikle Hans, eser boyunca çocukluğunda yaşadığı kötü olayları, ailesinin yıkıcı ve anlaşılmaz bireylerden oluştuğunu, Marie ile tanıştığı dönemi, gençlik yıllarını ve savaş sonrasında yaşadığı zorlukları hatırlar. Eserde Hans'ın anne ve babasının oldukça sert ebeveynler olduğunun altı çizilir. Anne ve baba farklı tarafları temsil eder. Çıkarları doğrultusunda hareket eden ve maddi anlamda oldukça güçlü olan bir anne ve toplum tarafından onaylanmayan metres kavramını hayata geçiren, sözde ahlaklı, katı bir baba söz konusudur. Her ikisi de Nazi ideolojisine körü körüne bağlıdır. Savaş sonrası ideolojik anlamda keskin dönüşler yapan anne ve babanın eser boyunca sürekli eleştirildiğine tanık olunur. Eskiden Nazi ideolojisine körü körüne bağlı olan anne, savaş sonrası dönemde sivil toplum kuruluşlarında görev alarak, savaş lanetler

ve barış mesajları verir. Zengin olmasından ötürü toplumda itibar gören baba ise savaş sonrasında dönemin ekonomik ve sosyolojik durumundan faydalanarak daha da zenginleşir. Hans babasının ekonomiden zerre kadar anlamadığını, onun konumundan dolayı basında yer aldığını ve nasıl bir anda popüler bir iş adamına dönüştüğünü dile getirerek babasını eleştirir. Aile içerisinde birliğin, güvenin ve itibarın olmadığı görülür. Hans, içinde bulunduğu ortamda sürekli baskı görür, tek bir ideolojiye maruz kalır ve yaşadıkları olaylar karşısında bunalıma girer.

Eserde Hans'ın çektiği acılar, yalnızlık ve içsel bunalım yüzündeki beyaz makyajın arkasında gizlidir. Günlük yaşamda insanların birbirlerine sadece çıkar ilişkisi doğrultusunda katlanmak zorunda olmaları, insanların maskeler takıp birbirlerini aldatmaları ve acımasızlıkları eleştirel bir tavır ile anlatılır. Toplum tarafından dışlanan/alaya alınan roman kahramanı Hans'ın bakış açısından dönemin kültür politikaları ve kilisenin tutumu ironik bir dille ortaya konur (Kaygın, 2018, 13). Hans'ın toplum tarafından dışlanmasını ve yabancılaştırılmasını konu edinen bu eserde yalnızlık ve yabancılaşma olgusu ön planda yer alır.

Temeli hayal kırıklığına dayanan "*Palyaço*" adlı eserde, başkahramanın hayatındaki beklentileri karşılayamadığı, bir arayış içinde olduğu, aradığı şeyin ne olduğunu bilmese de onu kurtuluşa götüreceğini umut ettiği ve sonunda yine kaybedenin kendisi olduğu görülür. Çevresinde gelişen olaylar doğrultusunda içinde bulunduğu toplumdaki izole edilen ya da özellikle o toplumdan uzak duran Hans zamanla kendi iç dünyasına yönelir. Düşünceleri ve eylemleri ile bir "ası" olarak nitelendirilebilecek olan kahraman toplumun diğer üyelerinden tamamen ayrılır. Başta bu durumdan rahatsız olsa da türlü sebeplerle topluma karışmaya ve insanlar ile sohbet etmeye özen gösterir. İçinde bulunduğu ortamdan tamamen kopmadan önce elinden geleni yapar. Dini toplantılara katılan Hans, düşüncelerine ters düşen davranışlarda bulunduğunu hisseder ve sosyal yapıda uyumsuzluk yaşadığını anlar. Bunun sonucunda büyük bir bunalıma girerek kendisini toplumdan izole eder. Bu süre boyunca yaşamdan zevk alamadığı, kendi eylemlerini sorguladığı ve kendine yabancılaştığı görülür. Bu yüzden eylemlerini anlamlandıramayan ve içinde bulunduğu ortamdan kaçma isteğinde olan kahramanın yaşadığı iç bunalım, onun kendine yabancılaşması konusunda büyük önem taşır.

Çocukluk yıllarına dayanan Hans'ın hayal kırıklığı eserde sürekli kendini hissettirir. Varlıklı ve sosyal statü sahibi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Hans, her şeye yetecek kadar maddi gücü olmalarına karşın, hiçbir istek ve hayallerini özgürce yerine getiremez. Hans'ın, çocukluk yıllarından bahsederken dadıların ve hizmetçilerin içinde büyüdüğü evde kardeşleriyle birlikte özgürce patates kızartması yiyemediği örneğini vermesi, maddi durumu yetersiz olan arkadaşlarının aile yaşantılarına özendiğini ortaya koyar; "... şaşıracaksın; çocukluğumuzun en şaşırtıcı deneyimi, evde doğru dürüst yemek yiyemememiz olmuştu." (Böll, 2019, s. 165). O yaşlardayken eve her girişinde, hayalini kurduğu ve aradığı huzuru bulamadığını ve sürekli hayal kırıklığına uğradığını belirtir; "Çocukken de biliyorduk zengin, hatta çok zengin olduğumuzu. Ve biz bu paranın bir kuruşunu bile göremedik, doğru dürüst karnımızı doyuramadık. [...] Çocukken en çok ne yemek istedim, biliyor muydun? [...] 'Patates,' diye konuştum. Fakat annem o yıllarda zayıflama meraklıydı. Evimize girip çıkan kimi aptal gevezelerin her birinin ayrı bir beslenme teorisi vardı. Ne yazık ki patates, hiçbirinin teorisine göre iyi bir gıda değildi" (Böll, 2019, s. 165).

Hans'ın çocukluk yıllarına dayanan kendine yabancılaşma durumu eser boyunca kendini gösterir ve bu durum mutluluk ve huzur arayışı açısından büyük önem teşkil eder. Hans çocukken etrafında olan bitenlere anlam veremez. İstek ve arzularını özgürce dile getiremez. Anne ve babasının baskın karakter olması ve savaş sonrası dönemde toplum bireylerinin baskıcı tavırları Hans'ın düşüncelerini ve eylemlerini büyük ölçüde etkiler. Bu doğrultuda karakter bastırılmış duyguları ile hayatına devam eder. Hans'ın eğitim hayatı boyunca belli bir döneme kadar düşüncelerinin tam zıttı olan baskın görüşlere maruz kaldığı ve bir olay karşısında düşüncelerini özgürce dile getirmekte zorluk çektiği görülür. İyi bir eğitim almadığı gerekçesiyle Hans toplum tarafından dışlanır. Bundan sonra karşılaştığı dışlanma, ezilme ve ötekileştirilme açısından seçtiği meslek (Böll, 2019, s. 44) çok manidardır. O kadar baskıya rağmen Hans yeni bir kimlik arayışına girer. Sevdiği mesleği/palyaçoluğu yapmasına rağmen mutlu değildir. Hayatının son beş yılında sürekli aynı şeyi yapar ve çok az bir para karşılığında çalışır. Palyaçoluğu her ne kadar severek icra etse de bu mesleğin toplumda değer görmemesinden, insanların bu mesleğe karşı değişen tavırlarından, küçümseyici bakışlarından ve alaylarından rahatsızdır: "Bir yere varışından sonra yaptığım hareketler beş yıldır hep aynıydı, otomatikleşmişim artık. [...] Hemen hemen beş yıldır her sabah bir yere doğru çıktım veya bir yere vardım" (Böll, 2019, s. 13). Hans mekanikleşme ve otomatikleşmeden dolayı kendi özünü keşfetme/tanuma fırsatı yakalayamaz. Dolayısıyla bu durum toplumsal bir problem olarak ona negatif bir şekilde yansır. Bunu, Hans'ın mesleğini toplumda kabul ettirebilmek ve normal bir vatandaş konumuna gelebilmek ümidiyle verdiği çabalarda ve bu çabaların karşılığını alamamasında görebiliriz; "...bilinçaltımın bir köşesinde bu otomatikleşmenin içime işlemiş olan kaygısızlığını duydum" (Böll, 2019, s. 13). Bu durum onu bireyselleştirmeden uzaklaştırır. Zamanla kendini tanımayan ve hayatı anlamlandıramayan bir karaktere dönüşür. Hayatındaki insanları hatta ailesini karşısına alan Hans, bir süre sonra hem kendisini hem de mesleğini eleştirmeye başlar. Kendi içinde çelişkiye düşer ve iç dünyasında da çatışma yaşar. Eylemlerini kısacası her şeyini sürekli eleştirmeye başlar: "Ellisine yaklaşmış bir palyaço için iki yol vardır: pis su çukuru ve saray. Saray olamazdı ve elli yaşına da daha yirmi iki yıldan fazla vardı. [...] Özelliklerimden biri de tasasız bir insan oluşumdur" (Böll, 2019, s. 18). Mesleğinden dolayı insanlar tarafından küçümsenen ve aşağılanan Hans kendisine güveni olmayan bir bireye dönüşür. Hayalinin peşinde koşan ve bir anlamda seçtiği meslekle hayalini gerçekleştiren Hans, ilerideki yolunun pis su çukuru olacağını düşünür. İç dünyasındaki çatışmaya verilecek örnek ise tasasız bir yapıya sahip olması ve bu özelliğiyle yaptığı meslekte tutunamayacağını düşünmesidir. Hayatından hiç zevk almayan ve toplumun yapısına uyum sağlamakta zorlanan birey kendine yabancılaşır (Şimşek, 2006, s. 575). Bu durumu Hans'ta görmek mümkündür. Hans hayattan zevk alamayacak duruma gelir. Buna iki farklı zamanda tanık olabiliriz. Ailesinin evinde yaşadığı yıllarda kız kardeşinin ölümü ile bir parçası olduğunu düşündüğü toplumdan uzaklaşır. İçinde bulunduğu sosyal ortam ve ailesi onu mutlu etmez, toplumdan tamamen koparak hayattan zevk alamaz bir hale bürünür ve kendisine yani içe yönelir. Kız kardeşinin ölüm haberini aldıktan sonra büyük acılar yaşayan Hans, ergenlik çağında Marie ile tanışır ve aralarındaki ilişkinin ilerlemesiyle geçmişte çektiği acıların geride kaldığını düşünür. Hans, Marie ile birlikte içine sığındığı kabuğundan dışarı çıkar. Ancak uğruna her şeyden vazgeçmeyi göze aldığı Marie tarafından terkedilmesi onu tekrar mutsuzluğa ve hayattan zevk almamaya yöneltir. Her şeyini Marie'ye adayan Hans bu olayın üstesinden gelemeyiz. Marie'nin, yaralarını iyileştirdiğini düşündüğünden, bu ayrılık onu yıkar.

Çevresine uyum sağlamakta zorlanan bir birey olan Hans, kendine yabancılaşır. Toplumda var olan din ve siyaset baskısının da onu yabancılaştırdığı belirtilebilir. Ailesinin ve çevresindeki insanların Yahudilere karşı takındığı tavırları anlamakta zorluk çeker ve onun bu konudaki düşünceleri onlardan tamamen farklıdır. Onların düşüncelerini de benimsemek istemez. Bunun sonucunda düşüncelerinden dolayı toplumdaki tamamen koparak içe kapanır ve bütün çatışmalarını iç dünyasında çözümlenmeye çalışır. Ayrıca insanların dini kullanarak hayatlarını devam ettirmelerine de karşı çıkar ve onları sert bir dille eleştirir. Bu durum, onun topluma uyum sağlayamamasına ve bulunduğu ortamdaki insanlardan farklı görüşleri benimsemesine yol açar. Hans'ın söylemleri onun toplum tarafından itilmesine, ötekileştirilmesine ve "başka", "farklı" şeklinde nitelendirilmesine neden olur. "Oyundan sonra, 'Sen de gelir misin?' diye sordu. 'Nereye?' dedim. 'Bu gece dernekte toplanacağız da' yanıtını verdi. 'Fakat ben sizler gibi Katolik değilim ki,' dedim" (Böll, 2019, s. 43). Hans'ın Katolik mezhebinden olmaması yaşadığı koşullar göz önünde bulundurulduğunda dışlanmaya neden olacak bir olay olarak değerlendirilebilir. Katolik mezhebinden olmamasının yanında tamamen dine karşı çıkarak ve dinle alay ederek de kendisini çevresinden soyutlar; "Sevmiyorum böyle açıklamalar yapmayı. İsteyen beni anlar, isteyen anlamaz. Ben İncil yorumcusu biri değilim" (Böll, 2019, s. 41). Hem düşünceleri hem de eylemleri bakımından aykırı bir birey olduğu için sosyal yapıya uymakta zorluk çeker ve kendini toplumdaki tamamen koparır. Bu durumda sığınacağı tek yer kendisi olur. Sürekli kendisiyle konuşan ve düşüncelerinin tutarlılığını ölçmeye çalışan Hans'ın artık geleceğine ve mesleğine dair bir umudu kalmadığı görülür; "Kukla iplerini tekrar bağlayıp kendimi yukarı çekmek için yapacağım her girişim başarısızlığa uğrayacaktı" (Böll, 2019, s. 213).

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişi olduğu söylenen, başta edebiyat olmak üzere diğer disiplinlerde de gözlemlenen yabancılaşma olgusu, birçok farklı şekilde açıklanmaya çalışılır. Bu olgunun edebiyat ile arasındaki ilişki söz konusu olduğunda ilk akla gelen edebi tür roman türüdür. Geçmişten günümüze değin roman türünde yabancılaşma olgusunun değişiklik göstermesi, farklı dile, dine, ırka ve millete ait yazarların eserlerinde yabancılaşmayı farklı şekillerde ele almalarına bağlanabilir. Bu durum yabancılaşma olgusunun tanımlanması açısından zorluk oluşturabilir. Bu yüzden yabancılaşma olgusunun tanımlamalarına ve açıklamalarına yer vererek Böll'ün "*Palyaço*" adlı eserindeki yansımaları tespit edilmeye çalışıldı. Farklı düşünürler tarafından yapılan tespitler ışığında söz konusu romanda yer alan kahramanın düşünce ve eylemleri yorumlamaya çalışıldı. Roman karakterinin kendi benliğinin dışına çıktığı, gerçekliğini kavrayamayıp kişiliğini unuttuğu, bu süreçte başından geçen toplumsal ve bireysel olayların etkisiyle toplumdaki diğer bireyler tarafından kabul görme arzusuna sahip olduğu ve dolayısıyla içsel baskı içerisinde bulunduğu saptanmıştır. Bir kimlik arayışı içerisinde olan roman kahramanında toplumun diğer üyelerinden farklı olma durumu gözlemlendi ve bu kahraman üzerinde ayrı, farklı, öteki olma durumunu yaşattığı saptandı. Eserden verilen örneklerden de görüldüğü gibi romanda kendini soyutlama ve içe yönelme durumu söz konusudur.

Yaşanan olaylar sonucunda roman kahramanının verdiği karar ve eylemlerinden yola çıkarak yabancı hissettiğini, toplumda gün geçtikçe yalnızlaştığını ve kendisini her şeyden yalıtılmış uzak bir

yaşamda bulunduğunu söylemek olanaklıdır. Aykırı konumda bulunan Hans toplum içinde ötekileştirilir. Bunun nedeni de eylem ve fikirleridir. Yakın çevresi ve ailesi tarafından dışlanan Hans'ın toplumsal yabancılaşmaya maruz kaldığı saptanmıştır.

Romanda tespit edilen yabancılaşma durumunun salt bir nedene bağlı kalmaksızın farklı boyutlarda farklı nedenler ile ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Çalışmada sunulan teorik bilgilerden yararlanılarak, romanda tespit edilen yabancılaşma olgusu adı geçen düşünür ve yazar yorumları ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Albayrak, K. (2018). Richard Wagner'in 'Miss Bukarest' romanında mekânsal, tarihsel ve kültürel etkilerin yabancılaşma üzerindeki rolü. (İçinde: T. Balcı/ A. O. Öztürk/ E. Serindağ (Ed.). *Schriften zur Sprache und Literatur*. II. IJOPEC Publication. 322-332.
- Aytaç, G. (1995). *Romancı yönüyle Heinrich Böll*. 1. Baskı. Gündoğan Yayınları.
- Bayhan, V. (1997). *Üniversite gençliğinde anomi ve yabancılaşma*. Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- Baş, S. (2003). *Türk hikâyeciliğinde yabancılaşma (1950-1980)*. Yüzüncü Yıl.
- Böll, H. (2019). *Palyaço*. Can Yayınları.
- Cevizci, A. (2010). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Darancık, Y. (2020). Almanca başarı anlamsızlık ölçeği'nin (Abao) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. (İçinde: T. Balcı/ A. O. Öztürk/ M. Aksöz (Ed.). *Schriften zur Sprache und Literatur IV*. IJOPEC Publication. 439-455.
- Durkheim, E. (1992). *İntihar*. (Çev., Ö. Ozankaya). İmge Kitabevi.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. 2. Baskı.
- Erkal, M., E. (2016). *Sosyoloji (Toplumbilim)*. (18. Baskı.). DER Yayınları.
- Ernout, A. & Meillet, A. (1951). *Dictionnaire etymologique de la langue latine*. Librairie C. Klincksieck.
- Fromm, E. (1996). *Özgürlükten kaçış*. (Çev., Ş. Yeğin). 4. Baskı. Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (2004). *Çağdaş toplumların geleceği*. (Çev., A. Arıtan ve K. H. Ökten) Arıtan Yayınevi.
- Gündoğan, A., O. (1997). *Albert Camus ve başkaldırma felsefesi*. Birey Yayıncılık.
- Hoffmann, L. (1965). *H. Böll Einführung in Leben u. Werk*, Verl. Der Sankt-Paulus-Dr.
- Nakiboğlu, M. Joseph von Eichendorff'un "Aus dem Leben eines Taugenichts" nuvelinin romantik dönem açısından incelenmesi. (İçinde: F. Kızıler Emer/ D. Yayan (Ed.). *Prof. Dr. Arif Ünal'a Armağan: Festschrift für Rrof. Dr. Arif Ünal*. Hiperyayın, 450-472.
- Kaygın, Ş. (2018). Heinrich Böll'ün "Palyaço" adlı romanında hiciv ve ironik yansımalar. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (59), 13-23.
- Kırmızı, B. (2017). Heinrich Böll'de savaş ve evlilik. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (37). 113-130. DOI: 10.21497/sefad.328295.
- Kızıler Emer, F. (2018). Hertha Kraeftner'in "Başkentte" ve Ingeborg Bachmann'ın "Köpek Havlamaları" adlı öykülerinde (post)modern dünyada özyabancılaşım ve anne-oğul yabancılaşması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (70), 163-181.
- Özbudun, S. & Markus, G. & Demirer, T. (2008). *Yabancılaşma ve... Ütopya* Yayınevi.
- Sezer, Ö. (2001). Bireysel toplumsal ve siyasal boyutlarıyla yabancılaşma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 467-486.

- Şimşek, Ş. & Çelik, A. & Akgemci, T. & Fettahlıoğlu, T. (2006). Örgütlerde yabancılaşmanın yönetimi araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 569-587.
- Timuçin, A. (1992). *Yabancılaşma sorununa genel bakış*. Sayı: 5. Felsefe Dünyası.
- Ünaldı, H. (2011). *Türk romanı ve yabancılaşma: Bir edebiyat sosyolojisi denemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Williams, R. (2005). *Anahtar sözcükler*. (Çeviren: S. Kılıç). İletişim Yayınları.
- Yazar, Ş. (2011). *Heinrich Böll'ün 'Babasız Evler' romanında çocuk teması*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

